

et homini illa anteponit: »Nec refert, inquit, quod homo optimum ceterorum animalium est. Etenim multa alia natura diviniore homine sunt, ut ea apertissime, ex quibus mundus constat.« Ita hic caelum nobilius esse homine aperte fatetur, quem adversarius suae opinionis patronum adducit. 5 Nec minus hoc idem declaratur in iis, quae ad regem Alexandrum scribit de Mundo dispositionem totius orbis et respectum ad primam causam edocens. Censet enim deum summum perinde ac regem sedere in sublimi immotum, corpora autem caelestia perinde ut principes alteros suo motu agere et gubernare omnia sui que summi principis potestatem referre. Quam 10 sententiam secutus Averroes in commento quadragesimo quarto: »Dispositio, inquit, in iuvamento caelestium corporum et in conservando entia est ut dispositio optimorum magistratum civitatis, quorum omnes actiones ad primi principis actionem referuntur.« Plura etiam Aristoteles eodem in loco de excellenti caeli natura, quorum unum illud quanti ponderis sit, 15 intellegat adversarius, si potest. »Sed maxime, inquit, virtute dei fruitur id, quod prope illud est corpus, dein quod ab hoc proximum, atque deinceps ad hunc modum.« Hinc nemini dubium esse potest, quin caelum ex sententia Aristotelis ratione et animae et corporis nobilius homine sit, quando et propius est et magis fruitur dei virtute. Quid vero illud, quod in primo 20 libro Meteororum legimus? »Continuus vero necessario quodam modo supernis delationibus est, ita ut eius virtus omnis inde gubernetur. Unde enim principium motus omnibus est, illi causa prima attribuenda est.« Num quisquam dubitare potest, quin caelum nobilius Aristoteles putet, cui gubernandi potestatem et primam causam tribuit? Haec cum ita sint, quam 25 docte et vere locutus sit adversarius, facile intellegi potest.

Nunc ad respondendum recte eius argumento nonnulla subiiciam, ut mea respondendi ratio distinctius ac dilucidius reddi possit. Primum, rem alteram ordinari ad alteram duobus modis, aut enim ut inferiorem, quomodo materiam dicimus ordinari ad formam, eamque esse propter formam, 30 non formam propter materiam, aut ut superiorem, quomodo principem constituere aliquem dicimus, qui sua vice id faciat, quod ipsum facere immediate non deceat. Constitui enim quemquam ordinari est. Et haec ordinandi ratio non inferiorem, sed superiorem esse declarat eum, qui ad aliud ordinatur. Gerit enim personam superioris, qui ordinaverit, et alter ille

1 ὁ Bekker om. | 2 πολλά V πολὺ Bekker | 25 πως] Bekker add. οὗτος

5 scribit correxi scribens edit. et codd. | 6 edocens correxi edocet edit. et codd.

1 Arist. Eth. Nik. ζ 7. 1141 a, 33 — 1141 b, 2. | 14 Arist. De Mundo 6. 397 b, 29 sq. | 16 Averr. In Arist. De Caelo. c. 44. | 25 Arist. Meteorol. α 2. 339 a, 21—23.

ριζόμενος. τούς γε μὴν τοιούτους καὶ οὕτως ὑπὸ βασιλέων ἐπιστάτας καθισταμένους τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὁ δῆμος οὐχ ὡς ἀτιμότερους ἑαυτῶν ἐξουθενεῖ, ἀλλ' ὡς πολλῶ τιμιώτερους καὶ ὑπερέχοντας τιμᾷ καὶ ὑπείκει καὶ τοῖς ἐκείνων προστάγμασιν ὑπακούει. ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὕτως ἐστὶ γινώριμον, ὡς μηδεμιᾶς Ἀριστοτέλους δεῖσθαι μαρτυρίας. 6

* Δεύτερον δὲ τὰ οὐράνια σώματα κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον οὕτως εἶναι ἔμψυχα, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν οὐρανὸν ζῶον ἀθάνατόν τε καὶ θεῖον παρ' αὐτοῦ νομίζεσθαι. δῆλον δὲ τοῦτο ἐκ τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Οὐρανοῦ περὶ αὐτῶν λεγομένων. »ἀλλ' ἡμεῖς, φησὶν, ὡς περὶ σωμάτων αὐτῶν μόνον, καὶ μονάδων

V 96 τάξιν μὲν ἔχόντων, ἀψύχων δὲ πάντων, διανοούμεθα. δεῖ δ' ὡς μετεχόντων 10 ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς.« καὶ αὖ· »τὸ κινούμενον, φησὶ περὶ τοῦ οὐρανοῦ λέγων, δέδεικται ὅτι πρῶτον καὶ ἀπλοῦν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀφθαρτον καὶ ὅλως ἀμετάβλητον.« καὶ ἔτι πρὸ τούτων· ὅτι δ' »ὁ οὐρανός, φησὶν, ἔμψυχος καὶ ἔχει κινήσεως ἀρχήν, δηλονότι ἔχει τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω.»

5 Τρίτον ἐπὶ τούτοις, ἕτερον ἑτέρου τιμιώτερον εἶναι ἢ τῷ οἰκείῳ εἶδει 15 ἢ τῇ πρὸς ἄλληλα σχέσει. τῷ μὲν ἑαυτοῦ εἶδει, ὡς ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἵππου τιμιώτερον, εἰ γε ὁ μὲν λογικόν, τὸ δ' ἀλογόν ἐστὶ ζῶον. τῇ δὲ σχέσει, εἰ θάτερον μὲν τέλος, θάτερον δὲ πρὸς τὸ τέλος εἶη, ὃν τρόπον τὴν ὕλην ἀτιμότεραν τοῦ εἶδους φαμέν. ὕπερ σαφέστερον Ἀριστοτέλης παραδιδούς ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Φυσικῶν· »τὰ δ' ὡς τὸ τέλος, φησὶ, καὶ τὰγαθὸν τῶν 20 ἄλλων. τὸ γὰρ οὐ ἔνεκα βέλτιστον καὶ τέλος τῶν ἄλλων ἐθέλει εἶναι. διαφερέτω δὲ αὐτὸ μηδὲν εἰπεῖν ἀγαθὸν ἢ φαινόμενον ἀγαθόν.« ἔτι τέλος εἶναι, ὃ τελειοῦται τὸ οὐ ἐστὶ τέλος, ὁ αὐτὸς Ἀριστοτέλης ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ διδάσκει λέγων· »τὰ τέλεια λέγεται κατὰ τὸ ἔχειν τέλος.« ὥστ', ἐπεὶ τὸ τέλος τῶν ἐσχάτων τί ἐστίν, καὶ ἐπὶ τὰ φαῦλα μετα- 25 φέροντες λέγομεν τελέως ἀπολωλέναι καὶ τελέως ἐφθάρθαι, ὅταν μηδὲν ἐλλείπη τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἐπὶ τὸ ἐσχατον ἦ. ἕκαστον δὲ ἐν τῷ ἑαυτοῦ γένει, δηλονότι κατὰ ἀναλογίαν, τελεώτατον καὶ ἄριστον κατὰ τὸ οἰκεῖον τέλος γε θεωρεῖται. πρὸς ἄλληλα γὰρ συγκρινομένων αὐτῶν ἕτερον τέλος ἑτέρου τιμιώτερον εἶναι δῆλόν ἐστιν· ἢ τῇ τάξει, ὡς ἐν 30 τῷ πρώτῳ τῶν Ἠθικῶν Ἀριστοτέλης τὸν αὐλόν, τέλος τοῦ αὐλοποιοῦ ὄντα, τοῦ αὐλητοῦ, οὐ χάριν γίνεται, ἀτελέστερον εἶναι δείκνυσιν· ἢ ὅτι τῷ εἶδει, ὅπερ ἐστὶ τὸ τέλος, ὑπερέχει· ἢ ὅτι τέλος βελτίονος ποιούντος ἐστίν, ὡς ἐν τῷ τρίτῳ τῶν Τοπικῶν ὁ αὐτός, »οὐ τὸ τέλος ἐστὶ βέλτιον,« καὶ αὐτὸ

V 96 βέλτιον εἶναι διίσχυρίζεται. τὸ μέντοι τέλος, ὃ τι τελειοῦται, οὐκ ἐν ἄλλῳ, 35 ἀλλ' ἐν αὐτῷ φαμέν εἶναι, οὐ καὶ τέλος ἐστὶ. κατὰ γὰρ τὸ οἰκεῖον εἶδος τελειοῦται τε ἕκαστον καὶ τέλειόν ἐστίν, ἐπειδὴν ὑπὸ τοῦ κατὰ νοῦν τε καὶ λόγον ὀρισθέντος τέλους κινήθην ἐνεργήσῃ. τὸ γὰρ εἶδος αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκάστου μορφήν ἀρχήν εἶναι κινήσεως, εἰ καὶ μὴ φυσικήν, Ἀριστοτέλης ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Φυσικῶν παραδίδωσι· »διτταὶ αἱ ἀρχαί, λέγων, αἱ 40 κινούσαι φυσικῶς, ὧν ἡ ἑτέρα οὐ φυσική· οὐ γὰρ ἔχει κινήσεως ἀρχήν ἐν ἑαυτῇ. τοιοῦτον δ' ἐστίν, εἴ τι μὴ κινούμενον κινεῖ, ὥσπερ τὸ τε παντελῶς ἀκίνητον καὶ τὸ πάντων πρῶτον καὶ τὸ τί ἐστὶ δὲ καὶ ἡ μορφή»

tantisper est, unde magistratus constitutos a summo pontifice aut rege plebs non tamquam ignobiliores contemnit, sed ut superiores nobilioresque honore prosequitur et iussu eorum servit oboedienter. Hoc notius est, quam ut ulla auctoritate Aristotelis egeat.

5 Secundum, corpora caelestia esse ita ingenue animata philosophi sententia, ut caelum ipsum, de quo loquor, animal sit immortale atque divinum. Constat hoc libro secundo de Caelo. »Sed nos, inquit, de his velut corporibus tantum et unitatibus ordine quidem praeditis, sed omnino inanimatis cogitamus. At vero ita existimandum est, ut actione et vita partici-
10 pent.« »Et demonstratum iam est, inquit, quod movetur primum et simplex et ingeneratum et incorruptibile et omnino immutabile esse.«

Tertium, alterum altero nobilius esse aut sua forma aut suo invicem
respectu. Sua inquam forma, si hominem esse equo nobiliorem dicam, cum hic rationale, ille irrationale sit animal. Respectu autem suo invicem,
15 si alterum forte finis, alterum spectans ad finem sit, quomodo materiam esse formam ignobiliorum fatemur? Quod plenius Aristoteles in secundo Physicorum declarans: »Aut, inquit, quod finis, bonumque ceterorum est. Nam cuius causa illud optimum finisque esse vult ceterorum. Quod sive bonum sive apparens bonum dicis, nihil referat.« Finem etiam ipsum esse, quo
20 id perficiatur, cuius sit finis, auctor idem in quarto Metaphysicae est. »Eo inquit, perfecta sunt, qua habent finem.« Itaque cum finis ultimum sit, in malam etiam partem transferentes dicimus quicquam periisse perfecte, cum nihil interitus malique deest atque in ultimo res est. Sed suo quodque in genere, hoc est analogice, perfectissimum et optimum esse suo
25 fine intellegendum est. Nam si inter se ipsa comparantur, finem alium nobiliorem alio esse apertum est; vel ordinis ratione, sicut Aristoteles in primo Ethicorum tibiam finem tibificis imperfectiorem esse ostendit tibicine, scilicet fine, cui efficitur; vel quia forma, quae finis est, praestat; aut quia finis melioris agentis est, ut idem in tertio Topicorum, cuius finis
30 melior est, et ipsum melius esse asseverat. Nec vero finem, quo perfici unumquodque dicimus, in alio esse nisi in ipso, cuius est finis. Sua enim forma perficitur unumquodque perfectumque est, cum a fine, qui intellectu rationeque provenerat, motum peregerit. Formam autem ipsam principium motus esse, quamvis non naturale, auctor Aristoteles in secundo Physicorum
35 est. »Quoniam igitur, quod naturaliter movet, duplex est, tametsi alter non naturale est, quippe quod in se ipsum non contineat movendi principium. Tale autem est, si quid ipsum non motum moveat, quale est, quod

22 αὐτὸ Bekker *trp. post.* εἰπεῖν | 84 ἐστὶ Bekker *om.* | 42 κινεῖ Bekker *trp. ante* μὴ κινούμενον

9 Arist. De Caelo β 12. 292 a, 18—21. | 11 Arist. De Caelo β 6. 288 a, 34—288 b, 1. | 18 Arist. De Caelo β 2. 285 a, 29—31. | 20 Arist. Phys. β 3. 195 a, 23—26. | 24 Arist. Metaphys. δ 16. 1021 b, 24 sq. | 31 cf. Arist. Eth. Nik. α 5. 1097 a. | 34 Arist. Top. γ 1. 116 b, 26 sq. | 40 Arist. Phys. β 7. 198 a, 35—198 b, 4.

τέλος γὰρ καὶ τὸ οὐ ἔνεκα.« ἐπεὶ δὲ τὸ ποιῶν καὶ ἐνεργεῖα ὄν ἤδη, ὁ πρότερον ἦν δυνάμει, οὐ τῆς ἑαυτοῦ τελειότητος καὶ τοῦ οἰκείου ἀγαθοῦ μόνου ἐφίεται, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀποτελέσαι τι ἔργον στοχάζεται, διὰ τοῦτο διχῶς τὸ τέλος λαμβάνεται, ἓνα μὲν τρόπον τελειωτικῶς ὡς τὸ ἀγαθὸν τε καὶ ἐφετόν, καθ' ὃ τελειοῦται τὸ ἐφιέμενον, ἓνα δὲ ἀποτελεστικῶς ὡς τὸ ἀπο- 5 τέλεσμα, καθ' ὃ ἄνθρωπος δηλονότι ἢ ἵππος ἢ φυτὸν ἢ τοιοῦτόν τί ἐστὶ τὸ ἀποτελούμενον. τούτων ἑκάτερον ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Ἠθικῶν διδάσκει, τὸ μὲν πρῶτον, ἐν οἷς φησι· »δι' ὃ καλῶς ἀπεφήναντο τὰγαθὸν εἶναι, οὐ πάντα ἐφίεται,« τὸ δὲ δεύτερον, ἐν οἷς πλοῦτον, αὐλοῦς καὶ ὄλως τὰ ὄργανά τε καὶ ἔργα τέλος καλεῖ. καθ' ἣν ἔννοιαν καὶ Σιμπλίκιος, τῶν Ἀριστοτέλους 10 ἐξηγητῶν ἄριστος, ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Φυσικῶν τὸ διττὸν ἐξηγεῖται τέλος. τὸ γὰρ στοχάζεσθαι ῥῆμα αὐτὸ τὸ ἀποβαῖνον σκοπεῖν ἐκλαμβάνει, οὐκ ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτινος κυρίως ἢ ἔφεσις.

6 Ἐξεστι δὲ καὶ τοῦτο μὲν φυσικὸν τέλος καλεῖν, ἐκεῖνο δὲ θεολογικόν. φυσικὸν γὰρ εἶναι τέλος τὸ φαινόμενον τῇ αἰσθήσει φησὶ καὶ Ἀριστοτέλης 15 ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Οὐρανοῦ λέγων· »τέλος δὲ τῆς μὲν ποιητικῆς ἐπιστήμης τὸ ἔργον, τῆς δὲ φυσικῆς τὸ φαινόμενον αἰεὶ κυρίως κατὰ τὴν αἰσθησιν.« τὸ δ' ὡς εἶδος τέλος τῇ μετὰ τὰ φυσικὰ θεωρίᾳ μᾶλλον προσήκει, ὅποτε δὴ ὁ αὐτὸς φιλόσοφος μὴ φυσικὴν εἶναι ταύτην ἀρχὴν κινήσεως διαρρήδην φησὶν, ἐπεὶ γε μὴν τὸ φυσικὸν τέλος πέρας ἐστὶ κινήσεως, ὡς καὶ τοῦτο 20 V97 Ἀριστοτέλει δοκεῖ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Ψυχῆς λέγοντι· »τέλος ἐστὶ τὸ γεννησαί τι τοιοῦτον, οἷον αὐτὸ ἐστὶ.« καὶ »φυσικώτατον τῶν ἔργων τοῖς ζῴοις, ὅσα τέλεια καὶ μὴ πηρώματα, ἢ τὴν γένεσιν αὐτομάτην ἔχει, τὸ ποιῆσαι ἕτερον οἷον αὐτό.« κἀν τῷ τῶν Τοπικῶν ἕκτῳ· »τὸ ποιῆσαι μᾶλλον καὶ γεγονέναι τέλος ἐστὶν ἢ τὸ γίνεσθαι καὶ ποιεῖν.« τούτων οὕτως 25 ἐχόντων οὐκ αὐτῷ τῷ ἀποτελέσματι, καθ' ὃ τι ἄνθρωπος ἴσως ἢ ἄλλο τι τοιοῦτόν ἐστιν, τελειοῦται τὸ ποιῶν, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ἐνεργείᾳ εἰς τέλος ἐλθούσῃ, ἢ καὶ εἶδος ἐστὶ τοῦ ποιῶντος, ἢ ποιῶν ἐστὶ. κἀντεῦθεν δὴ καὶ ἕτερα τέλους διαφορὰ ἀναφαίνεται, ὡς τὸ μὲν ἐνεργητικῶς, τὸ δὲ παθητικῶς λέγεσθαι. τὸ μὲν γὰρ ποιῆσαι τέλος ἐστὶ τοῦ ποιῶντος, τὸ δὲ γεγο- 30 νέναι καὶ τόδε ἢ τόδε ἐκ τοῦ ὑποκειμένου ἐστίν. ἐν ᾧ δὴ καὶ ἡ κίνησις παθητικῶς θεωρεῖται. ἐπεὶ δὲ ἕκαστον, ὅθεν γίνεται, ἐκεῖθεν καὶ τὸ τέλειον καὶ τίμιον εἶναι λαμβάνει, τοσοῦτῳ τελεώτερόν τι καὶ τιμιώτερόν ἐστι ἀποτέλεσμα, ὅσῳ ὑπὸ τιμιωτέρου ποιῶντος προάγεται. »ἢ γὰρ ἰατρικὴ ἐστὶ πῶς καὶ ὑγίεια,« »καὶ ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ,« ὡς ἐν τοῖς Μετὰ 35 τὰ φυσικὰ λέγεται, καὶ »ἢ οἰκοδομικὴ εἶδος τῆς οἰκίας.« κἀν τῷ περὶ Ζῴων κινήσεως· »καὶ τὸ νοούμενον εἶδος, φησὶ, τοιοῦτόν ἐστιν, οἷον ἐστὶν ἕκαστον τῶν πραγμάτων.« καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν Ἠθικῶν· »ἕκαστος δὲ οἷός ἐστι, τοιαῦτα πράττει καὶ λέγει καὶ οὕτως ζῆ.«

7 Πρὸς τούτοις τὸ τέλος ἐν τοῖς φυσικοῖς ἢ καθ' αὐτὸ κατὰ λόγον τοῦ 40

1 τὸ οὐ ἔνεκα] Bekker om. τὸ | 21 τέλος δὲ τὸ γεννησαί οἷον αὐτό. Bekker | 28 ζῴοις] ζῴοι Bekker | 24 ποιῆσαι] ἐνηργηκέναι Bekker | 25 γεγονέναι] γεγενῆσθαι Bekker | ἐστὶν Bekker om. | ποιεῖν] ἐνεργεῖν Bekker

omnino immobile primumque omnium est, atque etiam quod est et formam dicimus. Finis enim hoc et cuius gratia est.« Sed quoniam, quod agit et actu iam est, quod potentia fuerit, non solum suum bonum et suam perfectionem appetit, sed etiam efficere opus certum intendit, ideo finem
 5 bifariam accipi, aut enim perfective pro bono et appetibili, quo perficitur id, a quo appetitur, aut effective pro effectu, qua homo aut equus aut arbor aut tale quid est, quod effectum est. Primum Aristoteles designat, cum in primo Ethicorum dicat: »Quam ob rem bene asseruerunt id esse ipsum bonum, quod omnia appetant.« Secundum etiam in eodem declarat,
 10 cum tibiias denique instrumenta fines appellet. Ad hanc sententiam et Simplicius locum secundi Physicorum de duplici fine exponit, vir in exponendis libris Aristotelis diligentissimus. Verbum enim illud *στοχάζεσθαι*, quod spectare et ex usu vulgari disputationis intendere est, ad effectum refert, non ad bonum, cuius proprie appetitus est.

15 Licet etiam hunc physicum finem, illum metaphysicum appellare. 6 Finem enim physicum esse rerum subiectam sensui rationem Aristoteli placet in tertio de Caelo. »Finis, inquit, scientiae factivae opus est, physicae autem, quod proprie secundum sensum subinde appareat.« Forma vero, quae finis est, attribui metaphysico aptissime potest, quando idem philo-
 20 sophus non id esse naturale principium motus aperte fatetur, sed cum finis physicus actionis et motionis ultimum sit, ut Aristoteli placet. »Finis, inquit, est tale, quale ipsum quicquam est, genuisse.« Et »nullum, inquit, tam naturale est, quam tale fecisse alterum, quale ipsum quicquam est.« Et »quippe cum magis egisse, inquit, et generatum esse finis sit quam
 25 generari et agere,« in sexto Topicorum hoc, in secundo de Anima illa. Cum ita sit, inquam, non effectu, qua forte homo aut tale aliquid est, perficitur agens, sed peracta actione, quae forma agentis qua agens est. Atque ita finis alteram intellegi differentiam, ut alter active sit, alter passive. Egisse enim finis agentis est, actum esse et hoc aut hoc ex parte rei
 30 subiectae stat. In qua motum esse passive certum est. Et cum sibi quodque nobilitatem perfectionemque inde trahat, unde ortum est, effectum eo nobiliorem esse, quo a nobiliore agente prodierit, »quippe cum medicina sanitas quodam modo sit, et aedificina forma sit aedium, et homo hominem generet.« Verba haec Aristotelis ex duodecimo Metaphysicae sunt.
 35 Et »forma, inquit, quam intellegis, talis est, qualis res unaquaeque est,« in libro de Motu Animalium et »qualis quisque est, talia agit et loquitur et vivere itidem solet,« in quarto Ethicorum.

Ad haec finem in rebus physicis accipi aut per se ratione effecti 7

1 Arist. Phys. β 7. 198 a, 35—198 b, 4. | 7 cf. Arist. Eth. Nik. α 5. 1097 a. | 11 cf. Simplic. In Arist. Phys. II. 7 (ed. Diels) p. 366 sq. | 16 Arist. De Caelo γ 7. 306 a, 16 sq. | 21 Arist. De Anima β 4. 416 b, 24. | 22 Arist. De Anima β 4. 415 a, 26—28. | 24 Arist. Top. ζ 8. 146 b, 14—16. | 34 Arist. Metaph. δ 4. 1070 b, 33 sq. | 37 Arist. Περὶ Ζώων κινήσεως 7. 701 b, 20 sq. | 38 Arist. Eth. Nik. δ 13. 1127 a, 27 sq.

ἀποτελουμένου θεωρεῖται ἢ πρὸς ἕτερον, ὥστε τὸ κατὰ τὸν πρότερον ῥηθέντα τρόπον ὑπάρξαν τέλος παύεσθαι ἤδη τέλος εἶναι, καὶ τοῦτ' εἶναι ἔσχατον τέλος, πρὸς δ' ἀναφέρεται, οἷον ἡ ὑγίεια καθ' αὐτὴν τοῦ ἱατροῦ τέλος οὔσα, καθ' ὅσον αὐτὴν ἐμποιῆσαι ὁ ἱατρὸς σκοπεῖ, παύεται ἤδη τέλος εἶναι, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὥς ὁ ἱατρὸς τὴν ὕγιαν περιποιεῖται, καὶ τὸ ξίφος τοῦ χαλκέως καθ' αὐτὸ τέλος ὄν, ἅτε δὴ ἐκεῖνο σκοποῦντος ἀποτελέσαι, παύεται εἶναι τέλος πρὸς τὸν στρατιώτην ἀναφερόμενον, ὥς εἰς χρῆσιν ἐγένετο. τέλος οὖν ἐπέκεινα καὶ τελεώτερόν ἐστιν ἐκεῖ μὲν ὁ ἄνθρωπος, ἐνταῦθα δ' ὁ στρατιώτης. περὶ δὲ τοῦ διπλοῦ τούτου τέλους καὶ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ πρώτῳ διδάσκει τῶν Ἠθικῶν λέγων· »ἐπεὶ δὲ πλείω φαίνεται τὰ τέλη, τούτων δ' αἰρούμεθά τινα δι' ἕτερον, οἷον πλοῦτον, αὐλοῦς καὶ ὄλως τὰ ὄργανα, δῆλον ὡς οὐκ ἔστι πάντα τέλεια.« τούτου δ' αὐτοῦ καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Φυσικῶν ὁ αὐτὸς μέμνηται λέγων· »ἐπεὶ καὶ ποιοῦσιν αἱ τέχναι τὴν ὕλην, αἱ μὲν ἀπλῶς, αἱ δὲ εὐεργόν, καὶ χρώμεθα ὡς ἡμῶν ἕνεκα πάντων ὑπαρχόντων. ἐσμὲν γὰρ πῶς καὶ ἡμεῖς τέλος. διχῶς γὰρ τὸ οὐ ἕνεκα. εἴρηται δ' ἐν τοῖς περὶ φιλοσοφίας.« τὸ αὐτὸ γὰρ διδάσκει κἀνταῦθα περὶ τοῦ τέλους, βουλόμενος δηλονότι τὰ τῶν τεχνῶν τέλη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, οὐ χάριν γίνονται παραβαλλόμενα, μὴ τέλους, ἀλλὰ τῶν πρὸς τὸ τέλος ἔχειν λόγον καὶ τὸν ἄνθρωπον ἐκείνων εἶναι τέλος. κἀν τῷ δευτέρῳ δὲ τῶν περὶ Ψυχῆς τὸ διττὸν τοῦτο τοῦ τέλους ἐπαναλαμβάνει καὶ ἰδίῳς αὐτὸ ὁμοίως ὀρίζεται, ὅπου καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τελικὴν εἶναι καὶ ποιητικὴν αἰτίαν ἀποδείκνυσι. »πάντα τὰ φυσικὰ σώματα τῆς ψυχῆς ὄργανα, λέγων, καθάπερ τὰ τῶν ζώων, οὕτω καὶ τὰ τῶν ωτῶν, ὡς ἕνεκα τῆς ψυχῆς ὄντα. διττῶς δὲ τοῦ οὐ ἕνεκα, τό τε οὐ καὶ τό ὧς.« ἀλλ' οὐδὲ Σιμπλικίως, ἀνὴρ οἷος προεῖρηται, τὴν διαφορὰν ταύτην τοῦ τέλους, τοῦ οὐ καὶ ὧς, ἄλλως ἢ ὡς ἡμεῖς ἐξηγεῖται. ἔτι τε οὐκ ἄτοπον διττὸν ἢ καὶ πολλαπλοῦν εἶναι τοῦ αὐτοῦ καὶ ἐνὸς τῷ ἀριθμῷ τέλος κατὰ λόγον διάφορον, οἷον ἱατροῦ τέλος, ἢ μὲν ἱατρὸς, τὸ φυλάξαι καὶ περιποιῆσαι ὑγίαν ἐστίν, ἢ δὲ ἄνθρωπος, τέλος τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν καὶ ἡ εὐδαιμονία. λαβεῖν ἐστὶ τοῦτο ἐκ τοῦ δευτέρου τῶν Φυσικῶν. ὁρῶμεν δὲ καὶ τὴν φύσιν, ὅπου μὴ ἔχει πλείοσι πρὸς πλείονα χρῆσθαι, τῷ αὐτῷ χρωμένῃ πρὸς πλείονα, ὡς τῇ γλώσση πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν τῶν χυμῶν γεῦσιν τε καὶ διάκρισιν, τοῖς δὲ ὁδοῦσι πρὸς κατεργασίαν τροφῆς καὶ λόγου τρανωτέραν διάρθρωσιν, ἀναπνοῇ δὲ πρὸς τὴν τῆς καρδίας κατάψυξιν καὶ πρὸς τὴν φωνήν. δῆλα δὲ ταῦτα ἐκ τε τῶν περὶ Ζώων καὶ τῶν περὶ Ψυχῆς εἰρημένων τῷ φιλοσόφῳ.

• Ταῦτα μὲν οὖν πλατύτερον προειλόμην ὑποθέσθαι, ἵνα ῥᾶον ἐπιχειρήματά τινων λύειν ὑπάρχοι, οἳ γυμνασίας ἕνεκα πολλάς περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐνστάσεις πρὸς ἡμᾶς διαλεγόμενοι ἐποιήσαντο, ἐπεὶ ὅσον γε πρὸς τὰ τοῦ ἐναντίου ἐπιχειρήματα, οὐκ ἔδει τοσαύτης παρασκευῆς. τί δ' ἐκεῖνος; »τοῦ οὐρανοῦ, φησὶν, ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ τιμιώτερος, τέλος γε ὢν τῆς οὐρανίας κινήσεως. ἅπαν γὰρ τέλος τοῦ πρὸς τὸ τέλος ἐστὶ τιμιώτερον.« πρὸς οὖν τοῦτό τινες μὲν ἠρνήσαντο τὸν ἄνθρωπον εἶναι τέλος τῆς οὐρα-

operis aut ad aliud, ita ut, quod primo modo fuerit finis, cesset tantisper esse finis, idque loco ultimi finis sit, ad quod referatur, verbi gratia sanitas, quae finis medici per se est in intendendo sanitatem efficiendam, cessat iam esse finis, dum ad hominem pertinet, cui medicus sanitatem compararit, et ensis, qui finis fabri per se est in intendendo ensem efficiendum, cessat iam esse finis, dum ad militem pertinet, qui eo utatur. Finis ergo ulterior est et perfectior ibi homo, hic miles. De qua duplici ratione finis docet Aristoteles in primo ethicorum, cum dicat: »Sed cum plures fines videantur eorumque aliquos eligamus propter alium, verbi gratia divitias, 10 tibus et omnino instrumenta, constat non esse eos perfectos.« Cuius loci meminit idem et in secundo Physicorum dicens: «Nam et faciunt artes materiam aliae simpliciter, aliae cultiorem, et utimur, utpote cum omnia nostri causa sint, quippe cum nos etiam finis quodam modo simus. Duplex enim cuius causa illud est, ut in libris de philosophia exposui.» Et 15 in hoc enim loco idem de fine docet, ut, quae fines sunt artium, eadem ad hominem, qui his utatur, non praeterea rationem habeant finis, sed pertinentis ad finem atque homini tamquam fini subiiciantur. Quin et in secundo de Anima duplicem hanc rationem repetit finis et terminis propriis disseruit, quo loco animam et effectalem et finalem causam esse demon- 20 strat. »Corpora, inquit, naturalia omnia tam animalium quam plantarum instrumenta animae sunt, utpote quae animae causa habeantur. Sed id cuius causa bifariam est, aut enim quod aut cui.« Nec vero Simplicius hanc differentiam finis, quem et cui, alio modo declarat, quam ego exposui. Item non esse inconueniens finem duplicem aut multiplicem esse eiusdem numero 25 ratione diversa, ut hominis medici finis servasse aut recuperasse sanitatem est, qui medico competat, et virtus, qui homini. Accipitur hoc a secundo Physicorum. Naturam etiam, ubi fieri non potest, ut pluribus ad plura utatur, eodem uti ad plura, ut lingua ad loquendum et ad saporem percipiendum, dentibus ad cibum conficiendum et ad locutionem expressiorem, 30 respiratione ad cordis refrigerationem et ad vocem. Constat hoc in libris de Animalibus et de Anima.

Haec ita plenius subiicere volui, ut facultas esset ad dissolvenda argumenta quorundam, qui exercendi ingenii causa plures de fine difficultates mecum his diebus moverunt. Nam quantum ad argumentum adversarii atinet, non tanta opus est praeparatione. Sed quid ille? »Homo, inquit, nobilior caelo est, cum finis sit motus caelestis et quisque finis nobilior sit eo, quod spectat ad finem.« Quidam negarunt hominem habere

12 ἕτερον] ἕτερα Bekker | 23 πάντα Bekker add. γὰρ | καὶ καθάπερ Bekker

11 Arist. Eth. Nik. α 5. 1097 a, 25—28. | 14 Arist. Phys. β 2. 194 a, 33—36. | 28 Arist. De Anima β 4. 415 b, 18—21. | 31 cf. Arist. Phys. β 1. 192 b. | 36 cf. Arist. De part. Anim. γ 14. 675 b. | cf. Arist. De Anima α 2. 405 b. | 41 cf. Georg. Trap. Comparationes II. 1.

Mohler, Kardinal Bessarion. II.

νίας κινήσεως. ἀλλ' εἰ μὲν θεολογικῶς τοῦτον τὸν λόγον ἐσκέπτοντο, οἰ-
κείως ἂν ἔλεγον. ἐπεὶ δὲ πρὸς τὸν ἐκ τῆς κινήσεως καὶ γενέσεως ἐπιχει-
ροῦντα ὁ λόγος ἐστίν, οὐκ ἀρνητέον τοῦ θεοῦ, ὅπερ σχεδὸν ἀρχὴ τῆς
φυσικῆς ἐστὶ θεωρίας, αὐτὸ τὸ κατὰ κίνησιν σκοπούμενον τέλος εἶναι.
συγχωρῶ γὰρ ἀληθὲς εἶναι τοῦτο. ἐπεὶ τοι οὐ Πλάτωνος ἐγώ, ἀλλ' αὐτῆς δ
ὑπεραπολογοῦμαι τῆς ἀληθείας, ἣν εἰ καὶ ποτε παρὰ τῷ ἀντιδίκῳ εὐροίμι,
οὐχ ἤττον, μὰ τὸν θεόν, αὐτὸν γε τὸν ἐναντίον ἢ τὸν Πλάτωνα ἐπαινέσω.
συγχωρῶ τοίνυν ἐγὼ τῷ ἐναντίῳ τῇ οὐρανίῳ κινήσει τέλος εἶναι τὸ γεννῆσαι
τὸν ἄνθρωπον καὶ τῇ ἐνδελεχεῖ κινήσει τὰ τε τῶν γεννητῶν εἶδη, τὴν γε
γένεσιν ἀίδιον συντηρεῖν. οὐδ' ἐριστικῶς κατὰ τοὺς σοφιστὰς τὸν λόγον 10
ποιήσομαι, εἰ τὸν ἄνθρωπον τέλος εἶναι λέγει. ἀλλ' ἔστω τέλος ὁ ἄνθρω-
πος, ἣν μόνον τοῖς ὑποθεθεῖσιν ἐμμένειν ἐθέλη. καὶ μέντοι καὶ διαβεβαι-
οῦμαι, καὶ ἐπιστημονικώτερον ἴσως ἢ ὁ ἐναντίος, τέλος εἶναι τὸν ἄνθρωπον
ἐκ τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Φυσικῶν Ἀριστοτέλους ἐκείνων· »φανερὸν,
φησὶν, ὅτι τὸ ἀναγκαῖον ἐν τοῖς φυσικοῖς τὸ ὡς ὕλη λεγόμενον καὶ αἰ 15
κινήσεις αἰ ταύτης. καὶ ἄμφω μὲν τῷ φυσικῷ λεκτέαι αἰ αἰτίαι, μᾶλλον
δὲ ἢ τινὸς ἔνεκα· αἴτιον γὰρ τοῦτο τῆς ὕλης, ἀλλ' οὐχ αὕτη τοῦ τέλους·
καὶ τὸ τέλος τὸ οὐ ἔνεκα, καὶ ἢ ἀρχὴ ἀπὸ τοῦ ὀρισμοῦ καὶ τοῦ λόγου,
ὡσπερ ἐν ταῖς κατὰ τέχνην. ἐπεὶ ἢ οἰκία τοιόνδε, τάδε δεῖ γενέσθαι καὶ
V 98^ο ὑπάρχειν ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἐπεὶ ἢ ὑγίεια τοδί, τάδε δεῖ ὑπάρχειν. οὕτω 20
καὶ εἰ ἄνθρωπος τοδί, ταδί· εἰ δὲ τοδί, τάδε.« καὶ ἐν τῷ ἑβδόμῳ δὲ τῶν
Πολιτικῶν· »ὁ λόγος ἡμῖν, φησί, καὶ ὁ νοῦς τῆς φύσεως τέλος.« ἔστω τοί-
νυν τῷ οὐρανῷ τέλος κατὰ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ κίνησιν τὸ γεννῆσαι ἄν-
θρωπον ἢ τὸ ἀνθρώπινον διατηρεῖν εἶδος.

- 9 Ὁ γὰρ ἱερός Θωμᾶς καὶ Ἀβερρόης καὶ Ἀλέξανδρος τέλος τοῦ οὐρα- 25
νοῦ τὴν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὰ πρῶτον κινουῦν ὁμοίωσιν λέγοντες εἶναι, κατὰ
τὸ αὐτῷ ἐφικτὸν θεολογικῶς περὶ τοῦ τέλους πραγματεύονται, οὐ μέντοι
γε φυσικῶς ὀρθῶς λέγοντες. οὐδὲν γὰρ ἀπεικὸς διττὸν εἶναι αὐτῷ τὸ
τέλος, τὸ μὲν ἢ οὐρανὸς καὶ ἀπλῶς, τὸ δ' ἢ γεννητικὸς τῶν φυσικῶν τού-
των. ἐστὶ δὲ καὶ ἄλλως εἰπεῖν τὸ φυσικὸν τοῦτο τοῦ οὐρανοῦ τέλος πρὸς 80
τὸ ἐπέκεινα τέλος, εἴτε θεὸν εἴτε τὴν καθόλου φύσιν εἰπεῖν ἐθέλοις, προσ-
αναφέρεσθαι, καὶ οὕτω τὸ ὡς οὐ τέλος, ἢ τῶν ζώων δηλαδὴ γένεσις, πρὸς
τὸ ᾧ τέλος ἀναφέρεσθαι κάκεινου ἀτελέστερον εἶναι. ὁ μέντοι γε ἐναντίος·
»ὁ οὐρανός, φησί, πρὸς τὸν ἄνθρωπον τέτακται.« δεδόσθω· ἀλλ' ὡς ὑπερέχον,
οὐχ ὑπερεχόμενον. »τέλος, φησὶν, ἔχει τὸν ἄνθρωπον.« συγκερωχέισθω· ἀλλὰ 85
παθητικῶς καὶ παρωνύμως, ὡς ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ
ποιουῦντος κεμένου καὶ ὡς τῆς τελικῆς ἐνεργείας ὑποκείμενον. τὸ δὲ τοι-
οῦτον τέλος ἐστὶν ἀτελέστερον τοῦ οὐ ἔστι τέλος. »ἀλλὰ τούναντίον, φησί,
τὸ τέλος ἢ τέλος τελεώτατόν τε καὶ βέλτιστόν ἐστι.« σύμφημι· ἀλλὰ κατὰ
τὸ ἴδιον γένος καὶ τῷ τοῦ ἀγαθοῦ λόγῳ, ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ ἀποτέλεσμα. καὶ 40
ταύτη δὴ τοι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ τέλος, οὐ ὁ οὐρανὸς ἐν τῷ γενναῖν ἐφίεται,
ἐν αὐτῷ ὑπάρχει τῷ οὐρανῷ. τοσοῦτῳ τε νομίζεται ὁ οὐρανὸς τιμιώτερον,
ὅσῳ καὶ γενναῖ ἄνθρωπον. οὐδ' ἐστὶν ἄλλο τι λέγειν τὸν ἄνθρωπον τοῦ

in motu caelesti rationem finalem. Qui si alias metaphysice ipsi hunc locum tractarent, apte statuere ita possent. Sed quoniam respondere ad hominem debuerint, qui ex motu generationeque arguerit, non recte negarint, quod principium fere physicorum est, ut, quod per motum intenditur, finis sit. Fateor
 5 enim verum, quando non equidem Platonem defendo, sed veritatem, quam si uspiam apud adversarium videro oppugnari, non minus veritatem ipsam quam Platonem defendam. Facile itaque ego adversario concedo motum caelestem habere finem generasse hominem et sua continuitate servasse species generabilium omnium. Nec vero contendam sophistarum modo,
 10 si hominem dicit finem. Sed sit homo finis, modo stet in eorum, quae subiecimus, ratione. Et quidem affirmo, et peritius fortasse quam adversarius, hominem esse finem ex loco secundi Physicorum illo Aristotelis. »Constat igitur necessarium id in rebus naturalibus esse, quod velut materia dicitur, atque etiam motus eius ipsius materiae. Et cum de ambabus causis
 16 disserere homo studiosus naturae debeat, tum vel maxime de ea, quae cuius causa est. Haec est enim causa materiae, non materia est causa finis. Et nimirum finis ipse et cuius causa illud a definitione rationeque petitur, ut in iis patet, quae arte construuntur rebus. Cum enim talis sit domus, haec fieri oportere atque praecedere necesse est, et cum vale-
 20 tudo hoc sit, haec fiant et antecedant necessario convenit. Ita si horum hoc est, haec; et si hoc, haec.« Atque etiam ex septimo Politicorum illo: »Ratio nostra et intellectus finis naturae est.« Sit itaque caelo finis in motu naturali generasse hominem aut speciem servasse humanam.

Divus autem Thomas et Averroes et Alexander, qui finem caeli esse
 25 dixerunt assimilationem sive dei sive primi motoris, metaphysice de fine locuti sunt, non physice. Nec absurdum finem huic duplicem esse, alterum ut caelo et simpliciter, alterum ut generatori et secundarium ex officio naturali. Intellegi etiam potest ut ordinandus ad finem ulteriorem, sive deum sive naturam universalem, atque ita finem quem pertinere ad finem
 30 cui imperfectioremque esse. Sed adversarius: »Caelum, inquit, ordinatum ad hominem est.« Concedo; sed ut superius, non inferius. »Finem, inquit, hominem habet.« Concedo; sed passive et denominative, a fine posito in per-
 actione agentis et ut finalis actionis subiectum. Talis autem finis imper-
 35 est.« Contra, inquit, finis ratione finis perfectissimum atque optimum
 est.« Concedo; sed suo in genere et ratione boni, non ratione effectus et hominis. Atque ita bonum illud et finis, quem caelum in generando appetit, in ipso caelo positus est. Eoque nobilius caelum habetur, quo hominem generavit. Nec aliud est dicere ita hominem caelo nobiliorem,

14 φανερόν] Bekker add. δη | 19 τοιονδί V | γενέσθαι] γίνεσθαι Bekker | 20 δεῖ] Bekker add. γίνεσθαι καί | 21 εἰ δὲ τοδί, τάδε V εἰ δὲ ταδί, ταδί Bekker | 22 ὁ δὲ λόγος Bekker

14 Arist. Phys. β 9. 200 a, 30—200 b, 4. | 22 Arist. Pol. η 15. 1334 b, 15. | 33 cf. Georg. Trap. Comparationes II. 2.

οὐρανοῦ τιμιώτερον ἢ τὸν οὐρανὸν μετὰ τὸ γεννηῆσαι ἄνθρωπον τιμιώτερον ἑαυτοῦ εἶναι, ἢ ὑπῆρχε μήπω γεννηθέντος τοῦ ἀνθρώπου. ὅπερ καὶ ὁ φιλόσοφος συγχωρήσειεν ἄν, καὶ διὰ τοῦτο θεραπευτέον ἄν φαίη αὐτόν, ὅτι ἐγέννησεν, ὡσπερ καὶ τὸν θεόν, ὅτι δεδημιούργηκεν. »ἀλλ' ὦ, οὗτός φησι, τέλος ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος ὁδὶ.« συγχωρῶ· ἀλλ' οὐχ ὡς εἶδος ὕλη μικτόν, 5
 V 99 ἀλλ' ὡς εἶδος ἄνευ ὕλης ἐν τῷ νῷ τοῦ ποιούντος ὑπάρχον, εἰς ἔργον ἀποβησόμενον. τούτου δὲ ἀποβάντος, τοῦ οἰκείου ἐπιτυγχάνει τὸ ποιῶν τέλος. καὶ διὰ τοῦτο τιμιώτερόν ἐστι τοῦ ὕλικου ἀποτελέσματος ἑαυτοῦ καὶ ποιῶν αὐτὸ τιμιώτερον, οὐκ ἐκεῖνο τιμιώτερον ὑπ' αὐτοῦ γίνεται. »ἀλλ' αὐθις ἴσως ζητήσειεν, εἰ τὸ ἐν τῇ ὕλῃ τοῦ ἀνθρώπου εἶδος ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ 10 ἐφετόν.« ῥητέον οὖν ἀγαθὸν μὲν εἶναι, οὐ μόντοι οὕτως ἐφετόν, ὡς αὐτὸς οἶεται, ἀλλ' ὡς εἶδος ἄνευ ὕλης ἐν τῷ νῷ τοῦ ποιούντος ὑπάρχον. »ἐκεῖνο, ἄρα ἐρεῖ, τὸ ἀγαθὸν ἐκτὸς ἐν τῷ ἀποτελέσματι, οὐκ ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπάρχει.« ἀλλὰ ῥητέον τοῦτο μὴ ἐπεσθαι· τὸ γὰρ ἐν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ὕλῃ εἶδος ἐστὶν, οὗ ἢ τοῦ ἀνθρώπου ὕλη πρὸ τοῦ εἰδοποιηθῆναι ἐφίεται, καὶ ᾧ αὐτῇ 15 τελειοῦται, οὐχ οὐδ' ὁ οὐρανὸς ἐφίεται. ἐνεργεῖα γὰρ ὧν ὁ οὐρανὸς οὐτ' ἐφίεται οὔτε τινὸς ἄλλου στοχάζεται ἢ τοῦ γεννᾶν. τῷ τε τούτου τοῦ γεννᾶν λόγῳ ἐκεῖνο τελειοῦται τὸ εἶδος, ὅπερ οὐκ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἐν αὐτῷ ὑπάρχει τῷ γεννήσαντι. παρὰ δὲ ταῦτα πλανᾶται παρὰ τὴν τοῦ ὀνόματος ἀμφιβολίαν ὁ ἐναντίος. ὅτι γὰρ τὴν τῆς οἰκίας μορφήν τὸ αὐτὸ τῇ 20 οἰκοδομικῇ εἶναι ἀκήκοε, οἶεται μηδὲν διαφέρειν, εἴτε ἐν τῷ νῷ τοῦ ποιούντος εἴτε ἐν αὐτῷ τῷ ποιουμένῳ τὴν μορφήν θείη τις.

10 Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς τὰ ἐκ τῶν περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς εἰρημένα τῷ κατηγορῶ εἰρήσθω. δεικτέον δ' ὡς καὶ τὴν ἐκ τοῦ δευτέρου τῶν Φυσικῶν προαχθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ μαρτυρίαν οὐδὲν ἤττον τῆς προτέρας ἀγνοῶν 25 φαίνεται. οὐδὲ γὰρ οὕτως ἐκεῖ πάντα ἡμῶν ἕνεκα εἶναι λέγεται ὡς οὐδενὸς ὅλως ἐξαιρουμένου. ἐξαιροῦνται γὰρ καὶ ὁ θεὸς καὶ τὰ οὐράνια σώματα. ἔστι γὰρ ἐκεῖ ὁ λόγος περὶ τῶν εἰς χρῆσιν ἀνθρώποις, ὧν ἡμεῖς ἀληθῶς ἐσμεν τέλος. καὶ δῆλον ἐξ αὐτῶν τῶν Ἀριστοτέλους ῥημάτων. »καὶ χρώμεθα, γὰρ φησιν, ὡς ἡμῶν ἕνεκα πάντων ὑπαρχόντων. ἐσμεν γὰρ πῶς 30 καὶ ἡμεῖς τέλος.« ἐκείνων τοίνυν ἡμεῖς μόνον ἐσμεν τέλος, ἀ τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκαῖα εἰς χρῆσιν. ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τέλος διχῶς, ἢ εἴρηται, οὗ καὶ ᾧ, ὁ ἄνθρωπος ἐκείνων ἐστὶ τέλος ὡς τὸ ᾧ. κατὰ γὰρ τὸ ὡς οὗ τέλος ὁ ἄνθρωπος τῶν οὐρανίων ἐστὶ τέλος. τὰ τεχνητὰ τοίνυν καὶ τὰ ζῶα, V 99^v εἴτε ἡμερᾶ εἴτε ἄγρια ἄττα, οἷς ἄνθρωπος πρὸς τροφήν καὶ ὑπηρεσίαν 35 χρῆται, καὶ ὅσα τοιαῦτα εἰς ἡμᾶς ὡς εἰς τέλος ἀναφέρεσθαι, οὐ τὰ ἀνωτέρω ἐκεῖνα καὶ θειότερα οἰητέον. ὁ καὶ τῶν ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν περὶ Ψυχῆς σαφῶς δεικνυται. »πάντα, φησί, τὰ φυσικὰ σώματα,« τὰ τε ζῶων καὶ τὰ τῶν φυτῶν τῆς ψυχῆς ὄργανα, »ὡς ἕνεκα τῆς ψυχῆς ὄντα.« ἐν τε τῷ πρώτῳ τῶν Πολιτικῶν ὁ αὐτὸς φιλόσοφος, τίσιν ἢ τῶν ἀνθρώ- 40 πων περιγράφεται χρῆσις, δῆλον ποιῶν. οὐδεὶς γὰρ πῶς τῆς ἐκείνου

nisi caelum, postquam hominem generavit, se ipso esse nobilius nondum homine generato. Quod et philosophus diceret, et propterea colendum, quod generarit, sicut et deum, qui creaverit. »Ergo, inquit, finis hic homo est.« Concedo; sed non sic, id est ut forma mixta materiae, sed
 5 ut forma sine materia posita in intellectu agentis, producenda in opus. Quam ubi produxerit, consecutum est suum finem. Et proinde nobilius est suo materiali effectum et nobilitat eum, non eo nobilitatur. »Numquid forma, inquit, in materia hominis bonum sit et appetendum?« Ita est, sed non tantisper appetendum. »Ergo, inquit, bonum illud caeli foris in effectum, non
 10 in caelo positum est.« Non sequitur, bone vir; forma enim in materia hominis est, quam appetat materia hominis, priusquam formetur, ex qua ipsa perficiatur, non quam sibi appetat caelum. Cum enim actu sit caelum, non plus vel appetit vel intendit quam generasse. Qua generationis ratione perficitur ea forma, quae non in homine, sed in ipso, quod generaverit,
 15 est. Ceterum te fallit ambiguitas termini sive nominis. Quod enim formam domus idem esse quod aedificandi habitus audieris, credis nihil referre, in intellectu, an foris acciperis formam.

Alterum etiam locum, quem a secundo Physicorum sumit sibi
 praesidio, non secus quam primum exponit. Non enim ita omnia esse
 20 nostri causa ibi dicitur, ut nihil excipi possit. Sed deus et caelestia corpora excipi debent. Agitur enim ibi de usu hominis. Illa autem non sunt usui nobis, et proinde nos finis illorum non sumus. »Et utimur, inquit, utpote cum omnia nostri causa sint. Sumus enim et nos quodam modo finis.« Quae itaque ad usum veniunt hominis, horum tantummodo
 25 finis est homo. Sed quoniam duplex sit finis, quem et cui, ita intellegendum, ut homo finis sit cui. Nam finis quem caelestium homo est. Res igitur arte confectae et animalia, quibus homo utatur, et reliqua generis eiusdem referri ad nos ut ad finem, non superiora illa putandum est. Quod vel ex illo libri secundi de Anima satis probari potest. »Corpora,
 30 inquit, naturalia omnia,« tam animalium, quam plantarum instrumenta animae sunt, »utpote cum animae causa habeantur.« In primo etiam Politicorum ipse, quibusnam describi debeat rebus usus hominis, declarat. Nemo enim expositor eius esse melior potest quam ipse sui. »Existimandum, inquit, ut plantae animalium causa sint, ipsa autem animalia hominis gratia, cicures
 35 certe ad usum victumque, ferae autem, etsi non omnes, tamen plurimae victus commoditatisque alterius causa habeantur, quo vestis et pleraque ex his alia subministrentur. Quodsi natura nihil vel imperfectum vel frustra facit, haec hominis causa facta esse a natura necesse est.« Quantum itaque sub hoc termino omnia complectatur, planum hinc est, cum
 40 haec dicens ostendet ea tantum, quae natura ad usum hominis fecerit. Quamquam eum locum Simplicius, familiaris noster, ita exponit, ut ne naturales quidem res illae, sed solum artificiales intellegantur, in qua sententia et divum Thomam fuisse certum est, sed ego liberalius agens cum

διανοίας ἐξηγητῆς βελτίων ἂν αὐτοῦ εἴη ἐκείνου. ἐκεῖ τοίνυν· »οἴητέον, φησὶν, τὰ τε φυτὰ τῶν ζώων ἕνεκα εἶναι, καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἡμερᾶ καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ γε πλεῖστα τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοήθειας ἕνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθῆς καὶ τᾶλλα ὄργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. εἰ οὖν ἡ φύσις μὴθὲν μήτε ἀτελὲς ποιεῖ μήτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιημέναι τὴν φύσιν.« ὅποσα οὖν ἐν τῷ πάντα ὄρω περιέχονται ἂν, δῆλον ποιεῖ, ἐν οἷς λέγων τάδε δείκνυσι ταῦτα μόνον, ἅπερ ἡ φύσις πρὸς χρῆσιν τοῖς ἀνθρώποις πεποίηκεν. καίτοι Σιμπλίκιος οὕτω τοῦτο τὸ μέρος ἐξηγεῖται, ὡς μὴδ' αὐτὰ τὰ φύσει πάντα, ἀλλὰ τὰ 10 τεχνητὰ μόνον νοεῖσθαι, ὃ καὶ τὸν ἱερὸν Θωμᾶν φρονοῦντα εὐρίσκομεν, ἐγὼ δ' ὅμως ἐλευθεριώτερόν τι ποιῶν οὐ τὰ τεχνητὰ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικὰ τῷ ἐναντίῳ δίδωμι εἰς ἡμᾶς ὡς εἰς τέλος ἀναφέρεσθαι, ἂν μόνον μὴ καὶ τὰ οὐράνια σώματα τούτοις συμπεριλάβῃ. ἃ δὲ θεῖα ζῶα εἶναι καὶ πάσης ἀπηλλάχθαι θνητῆς δυσχερείας Ἀριστοτέλει δοκεῖ. καὶ ταῦτα μὲν 15 ταύτη.

Κεφ. ια' Ὅτι οὐκ ἀληθὲς μὴ κατατετάχθαι κατ' Ἀριστοτέλη τὸ πρῶτον κινουῦν τῷ πρώτῳ κινουμένῳ.

11,1 Ὁ δὲ κατήγορος ἐπιφέρει τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο· γνώμην εἶναι Ἀριστοτέλους τὸ πρῶτον κινουῦν μὴ κατατεταγμένον εἶναι τῷ πρώτῳ κινήτῳ 20 μὴδ' ὡς ποιητικὸν κινεῖν ἀμέσως αὐτό. ὅπερ εἰ καὶ οὐκ ὀλίγοι τινὲς τῶν σοφῶν τίθενται, ὅμως ἀδεῶς οὕτω περὶ τῶν τοιούτων ἀποφαίνεσθαι θράσους καὶ τόλμης ἐστὶ πλήρες, μάλιστα τῶν σοφωτέρων Ἀριστοτέλους ἐξηγητῶν V 100 τούναντίον λεγόντων. Ἀβερρόης γὰρ ἐν τεσσαρακοστῷ δευτέρῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ ὑπομνήματι· »τὸ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, φησί, λεγόμενον τὴν 25 πρώτην οὐσίαν προτέραν εἶναι τοῦ πρώτου κινουμένου ψευδὸς ἐστίν. ἐκάστη γὰρ τῶν χωριστῶν οὐσιῶν ἀρχὴ ἐστὶ αἰσθητῆς οὐσίας ὡς τὸ ὄθεν τε ἡ κίνησις καὶ ὡς τελικὴ. δι' ὃ καὶ Ἀριστοτέλης φησὶν· εἴ τινες οὐσίαι εἶεν μὴ κινουῖσαι, εἶεν ἂν ἀργαί.« καὶ οὖν ὁ αὐτὸς ἐν τεσσαρακοστῷ τετάρτῳ· »λέγομεν οὖν οὐδὲν εἶδος εἶναι ὡςπερ τέλος καθ' ὅλου καὶ κοινόν, εἰ μὴ 30 μόνον ἐκεῖνο, ἐξ οὗ τοῖς ἄλλοις ἐστὶ ἡ κοινὴ ἐνέργεια, τὸ κινουῦν δηλαδὴ τὴν πρώτην σφαῖραν τὴν κύκλω κίνησιν.« καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τριακοστῷ· »αἰ χωρισταί, φησὶν, οὐσίαι κατὰ τὸ αὐτὸ κινουῖσιν ὡς τελικὰ καὶ ποιητικὰ αἷτια.« οἷς σαφῶς δείκνυται τὴν ὡς τέλος κινουῖσαν οὐσίαν τὴν αὐτὴν καὶ ὡς ποιητικὸν κινεῖν, πάσας τε τὰς χωριστὰς οὐσίας εἶναι ἀρχὴν οὐσίᾳ τινὶ 35 αἰσθητῇ. ὅπερ οὐκ ἂν ἦν, εἰ μὴ καὶ ἡ πρώτη κατατεταγμένη ἦν καὶ ὡς ποιητικὸν ἐκίνει. πλείοσι καὶ ἄλλοις ὁ αὐτὸς πολλαχοῦ λόγοις οὕτω περὶ τῶν χωριστῶν οὐσιῶν παραδίδωσιν, ὡς μηδεμιᾶς ἐξαιρεῖν φαίνεσθαι τοῦ κατατετάχθαι καὶ τὴν αὐτὴν ὡς ποιητικὴν ἅμα καὶ τελικὴν κινεῖν. τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ Θωμᾶς ὁ Βρετανὸς ὕστερον γέγονεν, ἀνὴρ τῶν Ἀριστο- 40 τέλους δογμάτων συνήγορος. οὗτος γὰρ τὸ μὲν ἐξ ἄλλων τῶν φιλοσόφου